

<https://doi.org/10.69760/jales.2025002023>

Xarici dilin tədrisi zamanı tələbələrdə mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasının formalaşdırılmasının yolları

<https://orcid.org/0000-0003-0950-5606>¹ **Sudaba Mammadova**

Lənkaran Dövlət Universiteti

Xülasə

Məqalədə xarici dilin tədrisi zamanı tələbələrdə mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasının formalaşdırılması məsələsi araşdırılır. Müəllif qeyd edir ki, qloballaşma dövründə tələbələrin yalnız dil bilikləri deyil, həm də fərqli mədəniyyətlərlə səmərəli və tolerant şəkildə ünsiyyət qura bilməsi vacibdir. Bu kompetensiyanın formalaşması tələbənin ana və xarici dil mədəniyyətlərini tanıması, müqayisə etməsi və mənimsəməsi ilə sıx bağlıdır.

Tədqiqatda həm nəzəri (ədəbiyyat təhlili, konsepsiyalar), həm də empirik (sorgu, müşahidə, eksperiment) metodlardan istifadə olunmuşdur. Məqalədə mədəniyyətlərarası kompetensiyanın struktur və məzmunu, onun pedaqoji və sosial əsasları, formalaşdırma mərhələləri və effektiv metodları təqdim edilir.

Müəllif xüsusi tədris mətnləri, tapşırıqlar və kommunikativ məşğələlər vasitəsilə tələbələrdə bu kompetensiyanın mərhələli şəkildə inkişaf etdirilməsini təklif edir. Məqalə nəticə olaraq göstərir ki, mədəniyyətlərarası ünsiyyət bacarığı tələbələrin peşəkar və sosial fəaliyyətində uğur qazanması üçün əsas şərtlərdən biridir.

Açar sözlər

mədəniyyətlərarası kompetensiya, ünsiyyət kompetensiyası, kommunikativistika, konsepsiya, müşahidə, mənəviyyat

1. Giriş

Azərbaycan qədim tarixə və zəngin ənənələrə malik bir ölkədir. Azərbaycan Respublikasında elmə, təhsilə hər zaman diqqət və qayır göstərilmişdir. Orta məktəblərdə, universitetlərdə və Azərbaycanın digər təhsil müəssisələrində həyata keçirilən ümumi pedaqoji istiqamətin inkişafı ölkənin elm və mədəni həyatı ilə sıx bağlıdır. Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra tədrisin bir çox orta və ali məktəblərdə ingilis və rus dillərində aparılması çoxmillətli ölkəmizin əhalisi arasında öz mövqeyini genişləndirmişdir.

¹ **Mammadova, S.** Senior lecturer, Department of Pedagogy, Psychology and Arts, Lankaran State University, Azerbaijan. Email: s.mammad1007@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0950-5606>

Bu gün xarici dilin tədrisi metodikasının qarşısına xüsusi tələblər qoyulur və bu tələblərin uğurla həyata keçirilməsi onun azərbaycanlı tələbələrə tədrisində yüksək səmərəliliyini təmin edir. Təhsil sistemindəki islahatlar tələbələrdə müəyyən kompetensiyaların formalaşdırılmasında zərurilik yaradır. Ünsiyyət kompetensiyası fəaliyyətin bütün sahələrində qarşılıqlı münasibətlər sistemində əsas imkanları və bacarıqlarının hazırlanma dərəcəsini göstərən ixtisaslaşmanın vacib əlamətlərindəndir.

2. Xarici Dil Tədrisi və Kompetensiyalar

Xarici dil ünsiyyəti ilə yanaşı, təhsilin vacib sahələrindən hesab olunan pedaqogikada yeni təsisatların hazırlanmasını nəzərdə tutan tələblərdən biri də mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasıdır (MÜK). Bu kompetensiya ali məktəb məzunlarına vacib olan mühüm keyfiyyətlərdən biri hesab olunur. Mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasının əsas məqsədlərindən biri ali məktəb tələbələrinə professional sürətlə fəaliyyət göstərmək bacarığını, onları fəal həyata hazırlamaq və nailiyyətlərinin dünya standartlarına uyğunlaşdırılmasında müəyyən qədər kömək edilməsindən ibarətdir.

Son illərdə “mədəniyyətlərarası ünsiyyət” kommunikativistikanın əsas anlayışı kimi başa düşülür. Kommunikativistika bir elm kimi yarım əsr bundan əvvəl Qərb alimlərinin tədqiqatı sayəsində formalaşmağa başlamışdır. Kommunikativistikanın aktual problemləri ilə araşdırmalar aparan alimlərindən R.T.Kreyq, E.A.Griffin, S.U.Littleton, Q.P.Bakulev, V.B.Kaşkin, A.V.Sokolov, M.A.Vasilik və başqalarının qeyd etmək olar.

3. Mədəniyyətlərarası Ünsiyyət Kompetensiyasının (MÜK) Əlmi Bazası

Bu gün mədəniyyətlərarası kompetensiya dedikdə “mədəni cəmiyyətin üzvlərinin digər mədəniyyətin nümayəndələri ilə qarşılıqlı əlaqə prosesində “özününkü” və “özgəninki” arasında bir-biri ilə mübahisələrin qarşısını almaq üçün kompensator strategiyasından istifadə etməklə anlaşma prosesinə nail olmaq və yeni kommunikativ birlik yaratmaq” başa düşülür.

Bəzi alimlərə görə, “mədəniyyətlərarası kompetensiya” anlayışı başqa mədəniyyətin xüsusiyyətləri haqqında biliklərin kəmiyyəti və keyfiyyəti ilə bağlıdır. Bu da öz növbəsində mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasının əsasını təşkil edir.

Kommunikativlik prinsipi adi gündəlik ünsiyyətdə öyrədilən dilin tətbiqini həyata keçirir (Leontyev, 1986). Bunun üçün, mədəniyyətlərarası kompetensiyanın formalaşması prosesi həmin dildə ona yaxın və real ünsiyyətin modelləşdirilməsini nəzərdə tutur.

Ünsiyyət kompetensiyasının digər bir növü mütəxəssisin vacib professional keyfiyyəti olan xarici dil kompetensiyasıdır (XDK). Bu gün biz Azərbaycanın dünya birliyinə inteqrasiyasının şahidi oluruq.

Xarici dilin yiyələnməsinə qoyulan tələblər təkcə şəxsiyyətlərarası deyil, həm də elmi-texniki xarakter daşıyır. Bu, birgə proqramların, elmi-texniki layihələrin və s. həyata keçirilməsi üçün əsas amillərdən biridir.

4. Mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasının bir neçə məqsədi mövcuddur:

- 1) Öz dil mədəniyyətinə məxsus olan terminləri, konsepsiyaları, prinsipləri və normaları tanımaq, öyrənmək və izahını vermək üçün tələbənin hazırlığı və imkanları kimi kompetensiyanın təkmilləşdirilməsi;
- 2) Ali məktəb tələbəsinin öz dil mədəniyyətinə məxsus olan terminləri, konsepsiyaları, prinsipləri və normaları tanımaq, öyrənmək və izahını vermək üçün onun hazırlığı və imkanları kimi xarici mədəni kompetensiyanın yaradılması;
- 3) Öz dil mədəniyyətinə məxsus olan terminləri, konsepsiyaları, prinsipləri və normaları tanımaq, öyrənmək və izahını vermək üçün tələbənin hazırlığı və imkanları kimi beynəlxalq mədəni kompetensiyanın inkişafı.

Müasir cəmiyyətdə tələbələrdə mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasının yaradılması, digər dünya xalqlarının mədəniyyətlərinin nümayəndələrinə münasibətdə tolerantlıq aşılamaq, həmçinin tələbələrdə mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasının yaradılması probleminin lazımı səviyyədə işlənilməməsini müəyyən edir.

Tələbələrə xarici dilin tədrisində mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasının yaradılması mürəkkəb və uzunmüddətli bir sistemdir.

Xarici dilin mənimsənilməsində mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasının yaradılmasının nəzəri izahı və praktik metodların işlənilməsi vacib şərtlərdəndir.

5. Tədqiqatın məqsədindən asılı olaraq qarşıya konkret vəzifələr qoyulmuşdur:

- 1) Xarici dili öyrənən tələbələrin mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasının strukturu və məzmununu müəyyənləşdirmək;
- 2) Mədəniyyətlərarası ünsiyyətin lingvokulturoloji ilkin şərtlərini, azərbaycanlı tələbələrdə mədəniyyətlərarası ünsiyyətin kompetensiyasının formalaşmasının didaktik və sosial-mədəni əsaslarını göstərmək;
- 3) Mədəniyyətlərarası ünsiyyətlə bağlı psixoloji aspektlərini öyrənmək;
- 4) Elmi pedaqogika sahəsində ədəbiyyat təhlilinin nəticələrini və mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasının formalaşmasında tədqiq edilən problemin aspektlərini detallandırmaq;
- 5) Ali məktəbdə mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasının formalaşmasının təşkilati-metodik və pedaqoji müddəalarını anlamaq və həyata keçirmək;

6) Xarici dili öyrənən tələbələrdə mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasının formalaşmasının prosedurunda tapşırıqların bütöv sistemini təqdim edən modelin səmərəliliyini empirik yolla sınaqdan keçirmək.

İrəli sürülən fərziyyənin yoxlanılması, tədqiqatın qarşısına qoyulan məqsədə nail olmaq və müvafiq vəzifələri yerinə yetirmək üçün xüsusi tədqiqat proqramı işlənib hazırlanmışdır. Bura aşağıdakı təhlil metodları daxildir:

1) Nəzəri

- araşdırılan mövzu üzrə yerli və xarici müəlliflərin tədqiqat işlərinin təhlili;
- ali təhsilin təşkili üzrə normativ sənədlərin öyrənilməsi;
- materialın tədqiq olunan müvafiq mövzusu üzrə layihənin, vəsaitlərin və xüsusi dərsliklərin təhlili;
- təhsilin müxtəlif sahələrində mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasının formalaşmasında yerli, xarici, ənənəvi və innovasiya işlərinin araşdırılması;

2) Empirik

- sorğu və diaqnostika əsasında metodlar (anketlə iş, testləşdirmə, sorğu, ekspert qiymətləndirməsi, tələbə və müəllimlərlə fərdi və qrup müsahibələr);
- təcrübi-eksperimental təlim (mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasının yaradılmasına yönəldilmiş tapşırıqlar sistemi üzrə azərbaycanlı tələbələrə xarici dilin tədrisi);
- müşahidə (tədris prosesinin açıq və gizli monitorinqi);
- statistik-riyazi metod (tələbələrdə mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasının formalaşması üçün təklif olunan sistemin səmərəliliyini yoxlayan zaman əldə edilmiş materialların kəmiyyətə və keyfiyyətə yenidən işlənib hazırlanması);
- ekspert qiymətləndirməsi metodu.
- hazırlıq-axtarış – öyrənmə məsələsinin müəyyənləşdirilməsi, elmi nəzəriyyənin əsaslarının qısa xülasəsinin verilməsi, metodik, pedaqoji psixoloji və lingvodidaktik sahələrdəki əsərlərlə birgə iş, öyrənilən məsələnin gedişatı haqqında nəticələrin təhlili və tədqiqi, təcrübənin keçirilməsinin üsul və vasitələrinin yaradılması, nəşr üçün məlumatların toplanması;
- təcrübi-eksperimental – xarici dilin öyrənilməsi prosesində tələbələrin mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasının formalaşmasında mühitin yaradılması, nəzəriyyənin ilkin meyarlarının əvvəlcədən baxılması, işin eksperimental hissəsinin təşkili, praktik işin nəticələrinin nümunə təhlili, toplanmış məlumatların nəşri;

- ümumiləşdirmə – təcrübədə əldə edilən məlumatların şərh, tədqiqatın nəticələrinin təsnifatı və toplanması, dissertasiyanın ilkin variantının hazırlanması.

-Nəzəriyyəsinin əsasını mədəniyyətlərarası-ünsiyyət, mədəni sahələrdəki əsərlər, dil və mədəniyyət arasında əlaqə, nitq aktları haqqında mülahizələr, xarici dilin öyrənilməsinə yanaşma psixologiyası.

Xarici dil öyrənən tələbələrin mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasının dəqiq mahiyyəti, eləcə də ali məktəblərdə təhsil alan azərbaycanlı tələbələrdə mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasının formalaşması yolları kimi dərslərdəki mətnlərin və tapşırıqların bütöv sisteminin rolu müəyyənləşdirilmişdir.

Aparılan tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti – mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasının mahiyyəti və əsas məğzinin elmi prinsiplərinin açıqlanması, seçimin lingvodidaktik prosedurlarının və materialın qurulmasının yaxşılaşdırılması üçün xüsusi tədris mətnləri və tapşırıqların bütöv sistemindən məqsədyönlü istifadə etməklə tələbələrdə mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasının formalaşdırılması yollarının şərh olunmasından ibarətdir.

Mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasının tələbələr üçün praktik əhəmiyyəti aşağıdakılardır:

- əldə olunan nəticələr xarici dili öyrənən tələbələrdə mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasının formalaşmasında istifadə edilə bilər;
- müzakirəyə irəli sürülən çalışma və tapşırıqlar müxtəlif sahələrin mütəxəssisləri üçün dərslər vəsaitlərinin hazırlanmasında istifadə edilə bilər;
- tövsiyə olunan metodik konsepsiya müəhazirələrdə, xarici dilin tədrisi metodikası üzrə ixtisaslaşdırılmış seminarların, xüsusi kursların tematikasının hazırlanmasında tətbiq oluna bilər.

6. Müzakirə edilən mövzunun əsas müddəaları təqdim edilir

1. Ali məktəblərdə tələbələrin hazırlaşdırma metodu mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasının tətbiqini reallaşdırır. Mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyası bütün problemləri tərəfdaşın dilində müzakirə edərək, ən yüksək səviyyədə gələcək peşə fəaliyyətini həyata keçirməyə imkan verə bilər.

2. Tələbələrin mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyası başqa mədəniyyətin xüsusiyyətlərini tanımaq qabiliyyətidir, fərqləri yaxşı dərk etmək üçün qasılıqlı münasibətləri nəzərdə tutan fəaliyyətin məlumat bazasına daxil etməkdir.

3. Mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasının yaradılması yolları xarici və doğma dillərdəki tədris işlərinə aid olub, onların ünsiyyət, maarifləndirici və uyğunlaşma kimi bir sıra funksiyaları yerinə yetirir.

4. Tələbələrdə mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasının yaradılması proseduru müntəzəm, məqsədyönlü və mərhələli şəkildə keçirilir. Bu təzahürün səmərəliliyi müəyyən şərtlər toplusu ilə təmin edilir. Təlim üsulu dil, kulturoloji və sosial-mədəni bacarıqlara əsaslanır.

7. Mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasının strukturu və məzmunu

Tədqiqatçıların nöqteyi-nəzərinə görə, mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyası anlayışı tanınmış kompetensiya konsepsiyasından fərqlənir və elmi baxımdan kifayət qədər araşdırılmamışdır. Mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasının aktual məsələlərinin hələ də elmi tədqiqatların diqqət mərkəzində olmadığı bir sıra tədqiqatçılar tərəfindən vurğulanır. “Mədəniyyətlərarası kompetensiya” termini mədəniyyətlərarası kompetensiyanın müstəqil elm bölməsi kimi müəyyən edilməsi prosesində ilk dəfə xarici alimlər tərəfindən işlədilmişdir2..

“Mədəniyyətlərarası kommunikasiya” anlayışı şərtlərin müxtəlifliyi ilə fərqlənir ki, bu da onun növlərinin ayrı-ayrı təsnifatlarında öz təcəssümünü tapır. Bir sıra tədqiqatçıların fikrincə, yalnız mikro səviyyədə belə kommunikasiya növləri mövcuddur:

- a) müxtəlif etnik qruplar arasında kommunikasiya;
- b) müxtəlif nəsillərin submədəniyyət daşıyıcıları arasında kommunikasiya;
- c) müxtəlif dini, cins və

digər qrupların daşıyıcıları arasında kommunikasiya .

Müasir ali məktəbin inkişafı mənəviyyatca zəngin, yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə malik, təhsilli və yaradıcı şəxsiyyətin formalaşmasına, digər xalqlara, onların dilinə və mədəniyyətinə tolerantlıq və hörmətlə yanaşmağın tərbiyəsinə yönəldilmişdir. O, tədrisin yenilənməsi, xüsusilə, təhsilin etnomədəni funksiyalarını həyata keçirən ali məktəbdə akademik fənlərin məzmununun təzələnməsinin zəruri olduğunu diktə edir. Bu gün MK-nın müxtəlif təlimləri yaranıb ki, onlardan sosial kateqoriyalar nəzəriyyəsini, qaydalar nəzəriyyəsini, uyğunlaşmanı, ritorikanı və s. göstərmək olar. “Mədəniyyətlərarası kompetensiya” termini xarici elmdə mədəniyyətlərarası ünsiyyətin ayrıca, müstəqil elmi bölmə kimi qurulması prosesində yaranmışdır. Hazırda mədəniyyətlərarası səriştənin əsas problemlərinə dair elmi tədqiqatlar müxtəlif istiqamətlərdə fəaliyyət göstərir.

Elmi müddəə tələbələri ədəbi dilinin xarakterinə, onun inkişafının müasir səviyyəsinə uyğun olan ciddi elmi biliklərlə təchiz edir. Bu müddəə əhkam ifadələrinin öyrənilməsinin tam olaraq inkar olunmasını, ali məktəb tələbələrinin tədris təcrübəsində lazımi faktiki ədəbiyyata malik olmayan elmi anlayışların minimuma endirilməsini tələb edir. Elmilik prinsipinin həyata keçirilməsi tədris prosesində yalnız elmi əsaslandırılmış dil normalarının və qaydalarının, habelə MKK-nın yaranması üçün istifadə olunan və dilçilikdə öz elmi təsdiqini tapmış həm tədris materiallarında olan fakt və hadisələrin təqdimatını nəzərdə tutur. Lakin bu o demək deyil ki, məktəblilər

mədəniyyətlərarası kommunikasiya kompetensiyasının işlənilib hazırlanması üçün faydalı olan elmi təsdiqini tapan informasiya ilə tam şəkildə məlumatlandırılmalıdırlar.

Yuxarıda deyilənləri yekunlaşdıraraq qeyd edə bilərik ki, humanitar elmlər üzrə gələcək mütəxəssislərin mədəniyyətlərarası ünsiyyətə hazırlığının formalaşmasının qanunauyğunluqlarının müəyyənəşdirilməsi zərurəti olduqca aydın görünür, bu da müasir sosial və ictimai həyatın obyektiv ehtiyaclarına tam uyğundur.

8. Nəticə

Mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasının formalaşdırılması tələbələrin yalnız dil biliklərini deyil, həm də sosial-mədəni düşüncə tərzini inkişaf etdirməyə xidmət edir. Bu kompetensiya, tələbələrin fərqli mədəniyyət nümayəndələri ilə anlaşıma qurmaq, tolerant və empatik münasibətlər formalaşdırmaq bacarığını gücləndirir.

Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, bu bacarığın inkişafı üçün məqsədyönlü və mərhələli təlim modeli tətbiq olunmalıdır. Bu model həm nəzəri əsaslandırma, həm də praktiki tapşırıqlar sistemində söykənməlidir. Dərslik mətnləri, situativ dialoqlar, mədəniyyətlərarası qarşılıqlı fəaliyyətlər tələbələrin real ünsiyyət ssenarilərinə hazırlaşmasına şərait yaradır.

Təklif olunan metodik çərçivə göstərir ki, MÜK-in formalaşdırılması təkcə dil müəllimlərinin deyil, eyni zamanda pedaqoji rəhbərlərin və kurikulum tərtibatçılarının da diqqət mərkəzində olmalıdır. Beləliklə, ali təhsil müəssisələrində bu kompetensiyanın sistemli şəkildə inkişafı tələbələrin həm peşəkar, həm də şəxsi uğurlarına müsbət təsir göstərəcəkdir.

Ədəbiyyat siyahısı

- Lukyanchikova, M. S. (2000). Mədəniyyətlərarası səriştənin strukturunda koqnitiv komponentin yeri haqqında. *Rusiya və Qərb: Mədəniyyətlərin dialoqu*, 8(1), Moskva.
- Qruşevitskaya, T. G., Popkov, V. D., & Sadoxin, A. A. (2002). *Mədəniyyətlərarası ünsiyyətin əsasları: Universitetlər üçün dərslik* (A. P. Sadoxin, Ed.). Moskva: BİRLİK-DANA.
- Sadoxin, A. P. (2005). *Mədəniyyətlərarası ünsiyyət nəzəriyyəsinə giriş*. Moskva: Ali məktəb.
- Sokolov, A. V. (2002). *Sosial ünsiyyətin ümumi nəzəriyyəsi: Dərslik*. Sankt-Peterburq: V.A. Mixaylov adına nəşriyyat.
- Kiyasbəyli, M. A., Məhərrəmov, T. C., & Şahbazova, A. E. (2013). *Rus dilində danışmağı öyrənmək*. Bakı: Mütərcim.
- Tomaxin, G. D. (1986). Dilşünaslığın linqvistik aspektləri. *Voprosy yazykoznaniya*, (1), 113–119.
- Thomas, A. (1993). Mədəniyyətşünaslıq və mədəniyyət psixologiyası. In *Psixologiyanın mədəniyyət tədqiqatları: Bir araşdırma* (pp. 337–424). Göttingen: Hogrefe.

Received: 03.06.2025

Revised: 04.06.2025

Accepted: 05.06.2025

Published: 07.06.2025

This is an open access article under the
Creative Commons Attribution 4.0
International License

Journal of Azerbaijan Language and Education Studies
ISSN 3078-6177